

Kniha o „racionalitě“ iracionální africké politiky

P. Chabal – J.-P. Daloz: Africa Works: Disorder as Political Instrument. 1st ed. Oxford: James Currey, 1999, 170 stran, ISBN 0-85255-814-7.

*„Je dobře si zapamatovat, že vaše znalosti o černošských zemích pravděpodobně byly získány prostřednictvím bílých spisovatelů.“
W. E. B. DuBois (prosinec 1945)*

Úkolem politické vědy není pouze hledání základních teorií nebo převratných metodologických nástrojů, ale i výzkum a interpretace konkrétních politických procesů s cílem odhalovat to, co je podstatou politiky a co výstižně vyjádřil H. D. Lasswell: „*Kdo získá co, kdy a jak.*“¹ Soustředěním na politické události politická věda vytváří model politického chování, jímž vysvětluje, jak se jednotlivci a skupiny disponující odlišnými prostředky politicky střetávají, vytvářejí, udržují, nebo boří politické instituce (jak formální, tak i neformální), pod nimiž žijí.² *Takový „modelový přístup“ umožňuje politické vědě, aby lépe interpretovala politickou realitu takovou, jaká je ve skutečnosti: nejasný, amorfni a heterogenní fenomén.*³

Hlavní cíl recenzované knihy, tj. „poskytnout analytické struktury [a] nástroje... které mohou vysvětlit situaci v současné Africe“ [Chabal, Daloz, s. XV], reflektuje podobnou tezi, zaměřenou na označení (*identification*) a vysvětlení (*discription*) politického modelu, specifického pro současnou africkou politickou realitu.

Aplikace politického modelu, jakož i paradigmatu [Chabal, Daloz, s. XVII], o níž se pokouší recenzovaná kniha, je zároveň pokusem o vymezení pojmu politiky a o její uplatnění v určitých stádiích jejího vývoje. Význam modelového výkladu je zásadní, jelikož určuje, které výzkumné směry a interpretace jsou „legitimní“ a které nikoli, a to ve smyslu Kuhnova popisu struktur vědecké revoluce, který charakterizuje vědeckou obec jako specifickou skupinu lidí zabývajících se normální vědou (*normal science*) uvnitř limitujícího základního (a dominantního) paradigmatu.⁴ Zároveň je však pravdou, že i když cíle a strategie politické vědy vykazují progresivní tvořivost (*progressive creativity*), nemohou být trvalou zárukou stabilního základu smysluplné vědecké rozmluvy. *Síla politické vědy (stejně jako jiné disciplíny sociálních věd) musí spočívat především v tom, že nelpí na předem daném konsenzu a zdůrazňuje výjimečnost zásadních „paradigmatických objevů“; jinak by odporovala jedné z hlavních podstat sociální reality, tj. její nestálosti.*

Popis příčin a důsledků změn ve společnosti (byť rozsáhlý) nevystačí k tomu, aby se stal základem nové velké teorie, která by dokázala zatlačit do ústraní všechny ostatní soubory výkladů a poznání. To je zásadní důvod, proč je třeba jakékoli teze o paradigmatu v politické vědě posuzovat obezřetně. Řečeno slovy R. E. Goodina a H.-D. Klingemanna – neshovívavé použití termínu „paradigma“ jako náhrady za jasnější termíny, jako je „teorie“ nebo „velká teorie“, v tomto případě představuje velké nebezpečí pro politickou vědu, ale i pro ostatní disciplíny sociálních věd tím, že je mění ve strnulé dogma.⁵ *Následující recenzní esej, který je koncipován ve stejném duchu, chce ukázat význam předkládané knihy ze dvou aspektů: její metodologické struktury a organizace v rámci oboru afrikanistiky na straně jedné a obecnstva a společenského prostředí, pro něž je určena, na straně druhé.*

PROBLÉM VOLBY SPRÁVNÉ METODOLOGIE

Problém metodologie může být nejlépe zkoumán prostřednictvím úvah o podobě vědění našeho politického tázání. Pokud klademe důraz na správnost zvolené metody po-

litického tázání, pak dáváme přednost otázce etiky a vědění o morálnosti, tj. zdůrazňujeme názory o dobré (*good*) a správné (*right*) společnosti. Avšak podobné zobecnění neřeší problém politiky jako vědy, na nějž poukazují D. Easton a C. S. Schelling, ale věrněji zobrazuje naši politickou současnost. Dnes totiž neexistuje jednotný pohled politické vědy. Jako samostatná disciplína je její metodologická koncepce roztržštěná (*fragmented*), a proto si studenti této disciplíny nemohou být jisti tím, co vůbec znamená politika.⁶

Recenzovaná kniha chce uniknout tomuto dilematu především tím, že dává přednost mnohovrstevnému postupu a že klade důraz jak na teoretické a empirické nástroje, tak i na multidisciplinární, komparativní a historický přístup. Zároveň je metoda podřízena dokazování jediné skutečnosti; *všechny hodnoty vysvětlující africkou politickou realitu pocházejí z charakterizace specifických jevů, v nichž dva zásadní fenomény – instrumentalizace politického zmatku (instrumentalization of political disorder) a informalizace politiky (informalization of politics) –, projevující se souběžně a ovlivňující se navzájem, jsou rozhodujícími charaktery africké politiky.* Cílem je ukázat působení abstraktních fenoménů s ohledem na jejich význam a užitek pro účastníky sledované politické reality. Je to správné, protože jejich interpretační funkce může mít smysl pouze v relaci k úmyslům a záměrům jejich uživatelů, v jejichž činnostech se promítají procesy sociálního přesvědčování a jím oslovované normativní a empirické postoje a úvahy.⁷

Správná metodologie pro označení konkrétních motivací a záměrů, které nejen vymezují chování politických subjektů, ale především určují jejich viditelné i skryté touhy a ideové charaktery, stejně jako formy a způsoby projevování, je předpokladem úspěšnosti takto pojatého výzkumu. Taková metoda si uvědomuje, že působení politických subjektů je sociálně organizované, což podmiňuje potřebu mnohovrstevného přístupu, soustřeďujícího se na charakterizaci politické moci na straně jedné a na vymezení politické autority za účelem dosažení sociální rovnováhy ve společnosti na straně druhé. Tyto dva faktory určují charakter vedení „*politicky racionálních*“ [Chabal, Daloz, s. XIX] jednání afrických společností, které jsou „*ve své podstatě rozmanité, rozdrobené a vertikálně organizované*“ [Chabal, Daloz, s. 20].

Nejdůležitější formou politické organizace současné Afriky je africký stát. Avšak pokud přijmeme interpretaci tohoto státu, který „*zaměňuje vzhled se skutečností*“ [Chabal, Daloz, s. 5] jeho „*partikulárním personalizováním*“ [Chabal, Daloz, s. 7] proto, že nikdy nebyl funkčně diferencován od společnosti, apriorně redukuje jeho význam. Za prvé, dnes víme, že budování státu je obtížněji předvídatelný proces, než si mnozí političtí vědci myslí, ani sebelepší teorie ho nemůže jednoznačně vysvětlit (např. teorie modernizace či marxistická interpretace státu). Za druhé, získat politicky neutrální status v prostředí, kde proces „*informalizace politiky*“ nevyhnutelně vede ke „*zmenšení*“ (*diminishing*) role jakékoli centrální autority, předpokládá především překonání problému vybudování silného státu s jednoznačnou pozitivní rolí. *Teze o shluku ministáteků* [Chabal, Daloz, s. 58] (např. na bázi etnické příslušnosti) může sice posloužit analytickému přístupu využívajícímu zmatku (*disorder*) jako nástroje účinného politického jednání, jehož prostřednictvím africké politické subjekty maximalizují své výnosy (*returns*) [Chabal, Daloz, s. XVIII], ale je intelektuálně jalová a prakticky bezvýhodná. Vymezuje použitelnost zvolené metodologie skrytými úvahami o tom, že „*africké podmínky*“ inherentně odporují rozvoji moderních politických institucí a sociálních organizací. Podsouvá názory, že v Africe převládá tendence k mobilizaci potlačených vášní a nenávistí malých skupin a jednotlivců za účelem získání a udržení moci, a to na základě principu „*urvi, co můžeš*“ [Chabal, Daloz, s. 16]. Adekvátní kritika afrického státu musí brát v úvahu jeho koloniální podstatu (stát nekompromisně tvrdý a extraktivní) a jeho nedostatečně rozvinutou autonomii. Tyto skutečnosti upozorňují nejen na příčiny relativní nestálosti africké politické scény, ale především na pokračující oslabování Afriky v mezinárodním systému.

PROBLÉM „PARADIGMATICKÉHO“ DEFINOVÁNÍ AFRIKY

Autoři recenzované knihy spojují vlastní výklad, praxi a původní hypotézu za účelem stanovení takového paradigmatu, který může „smysluplně“ vysvětlit africkou politickou realitu v geograficky omezeném rozsahu [Chabal, Daloz, s. XXI]. Základním principem výzkumu jsou empirická pozorování konkrétních událostí a jejich konfrontace s obecně předjímanými názory o tom, co ve vztahu k Africe je, nebo není třeba zkoumat, popřípadě i hodnotit [Chabal, Daloz, s. XVI–XVII]. *Jak naznačuje název knihy, autoři chtějí přesvědčit čtenáře, že se zmatek – jev, který je často spojován s tímto kontinentem – stal s ohledem na specifické podmínky nejúčinnějším nástrojem a funkcí jednání afrických politických subjektů* [Chabal, Daloz, s. XIX].

Postup je vcelku zřetelný; ze tří kumulativních fenoménů – informalizace politiky (*informalization of politics*), retraditionalizace společnosti („*re-traditionalization*“ of society) a produktivnosti africké ekonomické neúspěšnosti (*productivity of economic failure*) – je vyvozováno jedno analytické paradigma: politika instrumentalizace zmatku (*the political instrumentalization of disorder*), jehož prostřednictvím africké politické subjekty usilují o maximalizaci svých zisků uvnitř zmatku a nejistoty, kterými jsou obklopeny. Kontrastní závěr je, že tato strategie nesvědčí o „iracionalitě“ afrických politických subjektů, ale naopak dokazuje jejich dynamičnost a schopnost adaptace.

Příkladem historické souvislosti západního vnímání africké reality [Chabal, Daloz, s. XVII–XVIII] je posuzování africké ekonomické nesnáze jako důsledku „produktivity“ africké ekonomické neúspěšnosti, jejíž životnost prodlužuje velmi rentabilní zahraniční pomoc. Přitom cílem není vysvětlit „africké neúspěchy“, nýbrž soustředit se na způsoby, jak se Afričané přizpůsobují situacím, v nichž se rozvoji (tak, jak je chápán na Západě) nedaří [Chabal, Daloz, s. 93]. Vrcholem „perverz ní“ politické ekonomie je rovnováha mezi maximalizací zahraniční pomoci na straně jedné a minimalizací vnějších zásahů při jejím využití na straně druhé [Chabal, Daloz, s. 115], která nejen určuje míru stability, a tedy i životnost mnoha afrických režimů, ale též vysvětluje historické kořeny současného „fungování“ jinak decimované africké ekonomiky na periferii kapitalistické globální ekonomiky.

Problém postkoloniálního státu

Politika musí být relevantní k hlavním problémům ve společnosti, což se neobejde bez řešení mnoha otázek o její podstatě a bez obtížného hledání konsenzu o tom, co je třeba udělat a proč. Vznik organizované politické moci je připisován svobodné volbě lidí, sledujících své společné zájmy a potřeby. K tomuto účelu se společenství lidí svobodně dohodne zavést zákony, jejichž prostřednictvím jsou regulovány politické konflikty, týkající se majetku, práv a povinností v prostředí trvalého nedostatku a omezených možností. Teorie o sociálním kontraktu, rozvinuté starší generací liberálních myslitelů, je modelem, na jehož základě se interpretují mnohé další formy mezilidských vztahů.⁸ Princip kontraktarianismu (*contractarianism*), který tvoří základní ideje o formalizaci a institucionalizaci politiky a stojí v pozadí vzniku moderního státu jako nejvyššího společenského arbitra, je vrcholným ztělesněním této tradice, vysvětlující otázku, proč jsou v moderní společnosti politické instituce středem soupeřících a konfliktních zájmů různých politických subjektů.

Pohlédneme-li na Afriku s tím, že je tento kontinent vnímán a popisován prostřednictvím zažitě koloniální rozmluvy a vědění, stává se aplikace pojmu „moderní“ pouhou metaforou neustále zpochybňovaného prostoru mezi početnými společnostmi, etniky, národy nebo kulturami. Tento výklad naznačuje, proč a jak je obtížné nalezení konsenzu o podstatě afrického státu, který je z pohledu standardní weberianské definice často považován za pouhou artificální konstrukci [Chabal, Daloz, s. 8]. Minimální role afrického státu jako jedné z nejdůležitějších platforem africké politiky a úvahy o tom, že se v Africe rovnováha mezi politickými institucemi (stranami, nátlakovými skupinami) a sociálními organizacemi (etnickými skupinami) vychyluje ve prospěch těch druhých, vedou k závěru,

že je zde omezený prostor pro uplatnění moderního modelu státu a s ním spojené ideje o dobře uspořádané společnosti, názor, který chce obhajovat recenzovaná kniha.

Mluvíme-li o „racionálnosti“, pak rozhodujícím kritériem je skutečnost, proč a jak politický subjekt jedná tak, jak jedná, a zda své kroky činí na základě vědomého hodnocení faktů a vztahů, jakož i čitelného logického uvažování. Podle názoru autorů recenzované knihy toto přesně činí africké politické subjekty, i když jakýmsi zvráceným (*perverse*) způsobem, odporujícím společenskému rozvoji. *Je však otázkou, zdali takto pojatý popis toho, co je nezaměnitelně instrumentální jednání, poskytuje premisu k adekvátním analytickým závěrům.*⁹ Většinou podmínky přijímání norem politického jednání jsou zároveň nástrojem k jejich pochopení a z velké části tvoří struktury postojů a preferencí uznávaných svými uživateli a odrážejí zavedená a regulativní pravidla i zvyklosti. Např. argumenty o všeobecném „odumírání“ afrického státu a o absenci dynamicky se rozvíjejících občanských společností (*civil societies*) jako případných nástrojů reformy africké politické reality¹⁰ [Chabal, Daloz, s. 17–18] nenechávají mnoho prostoru pro realizaci politiky v jakékoli smysluplné a hluboké podobě. Jak vysvětlíme, že tento stát (Libérie a Sierra Leone počínaje a Somálskem a Angolou konče) zůstává ve středu politického soupeření a že si všichni významní političtí aktéři nárokuje jeho kontrolu a usilují o získání nejen jeho sídla, ale i symbolů. Korupce se jako negativní společenský jev vyskytuje na celém světě. Ale ochablé a nefunkční kontrolní i právní mechanismy v Africe z ní udělaly jednu z největších brzd smysluplného rozvoje. Boj proti korupci musí být proto součástí africké obrody. Korupci nelze obhajovat, i když slouží jako prostředek k dosažení komunální či jiné formy solidarity, nebo dokonce politické ctnosti [Chabal, Daloz, s. 153]. Jak může politická věda a její metodologie takové teoretické diskrepance vysvětlit?

Instituce jako zosobnění pravidla společenského života mohou být formální, stejně jako neformální. *Ve skutečnosti, aniž bychom si to uvědomovali, se z velké části náš společenský život (tedy i politika) řídí pravidly, která nemají oficiální (čili formální) charakter a zakotvení ve formě zákonů, ale jsou spíše rutinou, zvyky a sociálními normami.*¹¹ Právě význam vlivu těch druhých a jejich vysoká míra stability diskvalifikují jakoukoli statickou charakteristiku kterékoli kolektivní instituce, s níž se identifikuje společnost. To má obecnou platnost, ať už v Evropě, v Africe, nebo jinde. Je faktem, že pokud „modernizace“ africké politiky otevřela cestu k její postupné informalizaci [Chabal, Daloz, s. 30], pak pouze odhaluje jednu ze svých charakteristik. Lze oddělit např. zesílené tendence k větší informalizaci vnitroafrických a mimoafrických obchodních činností od zásadních strukturálních deformací mezinárodní kapitalistické ekonomiky, pod jejímž deštníkem prosperují i velmi lukrativní, avšak neformální až kriminální ekonomické aktivity?¹² Africkým politickým subjektům nezbyvá jiná možnost než zdůraznit své autonomní schopnosti, vyvolat a řídit takové změny, které jim nejvíce vyhovují. *Pružnost afrických společností představuje schopnost jejich původních sociálních struktur (rodiny, kmene, etnika atd.) odolat vnějším tlakům a vstřebávat nutné transformace (a jejich důsledky) v přijatelné podobě. Je to volba, které mohou těžko uniknout.* Proto představa autorů o „neschopnosti“ Afričanů spoléhat se na vlastní tradice, stejně jako na různé typy identit zděděných (třeba i nechtěně) z období kolonialismu [Chabal, Daloz, s. 51] pouze reflektuje sílu akademického zvyku uzamykat intelektuální rozmluvy o Africe do prostoru mimo standardní vědění a jeho konfigurace a za nedůležitá považovat sociologická i antropologická data.¹³

Koloniální stát v ostrém rozporu se sociálně a geograficky propustným předkoloniálním rozdělením¹⁴ formalizoval rigidní politickou mapu Afriky [Chabal, Daloz, s. 57–58], vycházející z imperialistických zájmů Evropy konce 19. století. Tímto zasahováním se stal klíčovým limitem pro uskutečňování dvou zásadních úkolů africké nacionalistické politiky v době svého vzniku – státotvorného (*state building*) a národotvorného (*nation building*). Tato skutečnost ovlivňuje dnes a denně, více než čtyřicet let po vzniku afrických nezávislých států, africkou politiku dvěma negativními axiomy – krizí kolektivní identity a vrtkavou autoritou státu. *Pokud je „moderní“ africký stát středem dynamiky etnického*

nacionalismu, který se projevuje ve formě politického tribalismu [Chabal, Daloz, s. 60], pak prevence etnických konfliktů a jejich odstraňování musejí především řešit otázku jeho pozitivní transformace, což se neobejde bez jeho posílení. Taková je odpověď na otázku o možnosti ustavení „etnických států“ (ethnic states) v Africe jako náhražky za existující nepovedený „národní stát“ (nation-state) [Chabal, Daloz, s. 58]. Důležitým aspektem vztahu „stát – etnické citění“ je skutečnost, že prudký rozvoj urbanizace posiluje proces vzniku takových sociálních struktur, v nichž je realizace politiky na základě vyhraněných etnických identit stále více a více oslabována ve prospěch jiných forem vzájemné pospolitosti.¹⁵

Stát v Africe (stejně jako kdekoli jinde) je nositelem významného atributu, který nemusí přímo souviset s různými kolektivními (etnickými či národními) identitami, jež jsou dány jeho územní celistvostí (teritoriality). *Území státu představuje prostor, kde mají jeho občané (jako jednotlivci či ve skupinách) nezadatelné právo žít. Africké státy, jakkoli slabé, jsou oprávněnými uplatniteli tohoto práva „na prostor“ se všemi mezinárodněprávními implikacemi, jež mj. zaručují jejich suverenitu, symbolizující politickou moc a autoritu nad konkrétním územím. R. Brubaker uvádí, že se každý stát v tomto (minimálním) smyslu stává národním státem, tedy státem konkrétního, rozlišeného a ohraničeného národa.¹⁶ Přitom je irelevantní charakter jeho kulturní nebo legální ohraničenosti. To, co je rozhodující, je fakt, že je ohraničen. Různé vlivy politických hodnot a norem jsou neoddělitelnou součástí procesu národní integrace a budování státu, procesu, který v Africe začal teprve nedávno.¹⁷ Jinými slovy řečeno, Afrika musí dohnat své zameškané (i když nikoli úplně vlastní vinou) úkoly z budování životaschopného státu. Všechny tyto a další skutečnosti potvrzují, že se boj afrických států za uskutečňování jejich státotvorných a národotvorných cílů rozvíjí uprostřed dialektického střetu několika různorodých hodnotových systémů, což diskvalifikuje jeho zúžení do jediného schématu.*

Problém moci a měnící se africké sociální a politické identity

Zobecnění teoretických přístupů při studiu politiky vyžaduje autokorekci odrážející pohledy jiných tradic, stejně jako obtížnost identifikace principů jejich fungování v různých situacích. K nim patří např. způsoby, jak jednotlivé politické subjekty dosahují toho, aby skupiny lidí udělaly to, co by za jiných okolností nedělaly. *Obecně atributu politické autority předchází atribut politické moci, který tvoří základ principu definujícího moderní pojetí státu a je spojován s jeho vznikem a vývojem, stejně jako s jeho institucionální stabilizací. Výběr konkrétního politického pojmu (např. moc /power/) a jeho reformulace ve vztahu k dalším faktorům (např. k bohatství /wealth/) [Chabal, Daloz, s. 52] jsou funkcí, kterou nelze vysvětlit pouze analytickou dedukcí. Jeho význam je třeba ověřit navazujícím syntetickým přístupem. Myslím si, že z afrického pohledu nemůže být rozhodující stav nedostatečné diferenciaci politické moci ve smyslu západního pojetí (např. ve vztahu k ekonomickým aktivitám), ale to, zdali je tato koncepce syntetickou součástí trvale se transformujícího politického procesu.*

Politická moc předpokládá možnost disponovat určitými mocenskými prostředky, mezi něž bezpochyby patří bohatství, stejně jako např. náboženská autorita, k nimž se obracejí politici v Africe, stejně jako v Evropě. Řada politických stran v Evropě se odvolává na své křesťanské tradice, podobně jako v USA na své finanční zázemí, které je mnohdy rozhodující z hlediska možnosti skupin či jednotlivců „politicky se prosadit“. Jak uvádí S. Lukes, není to nic jiného než rafinované dimenze (politické) moci a její jemnější aplikace, jejichž prostřednictvím se omezuje možnost občanů svobodně vyjádřit svá poznání i preference a organizuje se jejich pasivní přijetí přidělené role v etablovaném systému.¹⁸ *Důležitost politické moci pro institucionální stabilitu se reflektuje ve skutečnosti, že silnější subjekty stále usilují o to, aby změnila pravidla, podle nichž daná institucionální organizace funguje, tak, aby vyhovovaly jejich zájmům. Tento přístup, při němž politický subjekt díky svým hmotným zajištěním znásobuje své mocenské postavení v různých politických a dalších institucích vysvětluje známý Rothsteinův princip zdvojení moci (doub-*

ling of power).¹⁹ Je to bezesporu jeden z aspektů politiky v Africe (ale i jinde), v němž materiální (i duchovní) prostředky jsou přeměněny v konkrétní politické nástroje k dosažení konkrétních politických cílů (*instrumentalized*) [Chabal, Daloz, s. 51].

Nebývalý zájem o růst etnického citění a jeho role v africké politice není věcí náhody [Chabal, Daloz, s. 56], ale jeho příčinou jsou odlišnosti a konflikty mezi různými etnickými skupinami, které se nacházejí ve společném státě [Chabal, Daloz, s. 56–57]. Etnická dimenze africké politiky je skutečností, která byla a je přítomna na africké politické scéně velmi dlouhou dobu, přinejmenším od doby „nacionalizace“ politických požadavků v boji proti kolonialismu, v jejichž čele stály některé etnické skupiny.²⁰ *Koncepce etnického citění nezískala adekvátní pozornost evropských analytiků, a právě proto si mysleli (či věřili), že postupně zmizí s tím, jak bude postupovat modernizace afrických společností.* Tato představa našla odezvu i v představách afrických nacionalistických politiků první generace, kteří viděli budoucí úspěch svých nově nezávislých zemí v prosazování jednotčího nacionalismu překračujícího etnické (partikulární) zájmy.²¹ Etnické citění jako sociální a politický atribut afrických společností je však často nesprávně interpretováno tak, že jeho role při vzniku mobilizujícího nacionalismu (např. při organizování odporu proti kulturní dominanci a při ocenění vlastních sociálních původů) je podkopávána.²² *Ve skutečnosti je konflikt (at už s etnickým citěním, nebo bez něj) trvalou součástí společenského života. Konflikty mívají různé příčiny, méně často pramení z etnické různosti a častěji ze střetu zájmů, ideologií a politicky motivovaných percepčních, které je možné řešit zavedením spravedlivého rozdělování moci a veřejných statků ve společnosti.* „Etnické konflikty“ nejsou proto doménou pouze afrických společností s nedostatečně rozvinutými institucemi, ale vyskytují se i ve vyspělých zemích, kde se koncepce „občanství“ rozvíjí už dlouhou dobu.

K uvědomění etnické identity přispívá taková forma demokracie, která umožňuje, aby podle slov G. Marého „*interetnické hranice zůstaly otevřenými a prostupnými*“.²³ V opačném případě může demokracie sloužit k „*interetnické animozitě*“ tím, že otevře prostor k prosazování etnického partikularismu (třeba i nedemokratickými cestami) a stane se účtářským sloganem a frází bránících přeměně společenství lidí ve společenství občanů.²⁴ *Překonání etnického citění, především v jeho překroucení formě, vyžaduje fundované a odpovědné analýzy jeho historické podstaty, zejména jeho zpátečnické implikace na panafrické nacionalistické hnutí.* Boj proti zhoubnému fenoménu, který Afrika zdědila v podobě „vymyšleného etnického citění“ (*invention of ethnicity*) [Chabal, Daloz, s. 57], přímo spojeného se zavedením koloniálních politických struktur, vyžaduje celoafriický přístup i strategie. To je důležité i vzhledem ke skutečnosti, že mnohá nejkritičtější ohniska dnešních etnických konfliktů byla v předkoloniálním období oblastmi multietnické harmonie, ekonomické prosperity a kulturní interakce.²⁵ Právě koloniální období zavedením principu „*divide et impera*“ vytvořilo předpoklady k roztržení původních sociálních struktur a mechanismů, které umožňovaly udržet interetnickou rovnováhu v jinak různorodých společnostech. Cizí podstata řady etnických konfliktů spočívá v tom, že byla buď vymyšlena koloniálními správci, nebo vznikla účelově, třeba jako obranná reakce proti postupující evropské agresi.²⁶ *Příčiny současné extrémní polarizace etnických identit Hutuů a Kikuyů, která stojí v pozadí přemrštěného a politicky zneužívaného etnického citění (neboli politické instrumentalizace etnických identit) ve Rwandě a v Keni a jež stále ovlivňuje sociální život těchto komunit, je třeba hledat v některých podobných zásazích při prosazování protiafrických cílů kolonialismu.* Na rozdíl od recenzované knihy se řada studií přiklání ke stanovení vyhraněného rozdílu mezi předkoloniálním obdobím na straně jedné a koloniálním a postkoloniálním obdobím na straně druhé.²⁷

Problém „iracionality“ a zmatečnost africké politiky

Pod titulem „*ochocení iracionality*“ (*The taming of the irrational*) recenzovaná kniha pojednává o krizi africké modernizace, promítající se do instrumentalizace zmatku ovládnutí africkou politickou realitu [Chabal, Daloz, s. XX] prostřednictvím ojedinele pře-

trávající africké pověřivosti a množící se praxe čarodějnictví, okultismu a „tradičních“ náboženství [Chabal, Daloz, s. 63–64]. To, co spojuje většinu lidí žijících ve společné komunitě, je společenské vědomí souhrnu nároků na určitá nezadatelná práva nezávislého a kulturně i sociálně vyhraněného lidského bytí. *Uskutečnění těchto nároků znamená vytváření takových hodnot, které zaručují vnitřní duchovní svrchovanost členů dané komunity a jejich skutečné prožívání vlastní náboženské a kulturní historie. Z mnoha příkladů, jak takováto skutečnost nachází uplatnění v africkém prostředí, mohou uvést trvalé úsilí Afričanů o afrikanizaci (Africanization) křesťanství rozředěním jeho podstaty a včleněním afrických tradic do jeho principů.*

Zajímavější je však hledat odpověď na otázku, zdali a jak může věda určovat, kde leží hranice mezi iracionálním světem, jakým je náboženské uctívání, čarodějnictví, okultismus apod., a světem reálné politiky fungující na základě předem kalkulované a organizované strategie.²⁸ Ve skutečnosti dosavadní proces sekularizace africké politické reality pouze potvrzuje relativnost modernizace, která významově i symbolicky představuje především „pozápadnění“ (westernization) Afriky [Chabal, Daloz, s. 76] a její pokračující podmanění světovým názorem i přístupy ke společenskému životu, které z něho vyplývají. Jednou z trvalých charakteristik politického myšlení je snaha dosáhnout souladu mezi praktickými aspekty společenského života na straně jedné a dalšími způsoby jeho chápání a interpretace na straně druhé.²⁹ O tom, že se působení iracionálního světa (náboženství, čarodějnictví apod.) neoslabuje v průběhu modernizace [Chabal, Daloz, s. 73], svědčí zkušenosti samotné „modernizující se“ Evropy.³⁰ *Samopochopení společnosti není výchozí, co čeká na objevení a vysvětlení sebelepším pozorováním; je nutnou konstrukcí vyplývající ze specifických a relativně stálých stanovisek a pohledů.* V politické analýze se nemůže jednat pouze o interpretaci, ale především o pojmové chápání toho, co znamená být člověkem-jednotlivcem v daném společenství, tzn. že jde o zavedení nevyhnutelných a transcendentálních aspektů lidského bytí do politického života. Politika se zabývá otázkami organizace a řízení našich životů jako členů společnosti; potud je normativní. Avšak to, jak žijeme, je závislé na řadě skutečností, tedy kdo jsme, jaké jsou naše možnosti, jaké máme nesnáze apod. To jsou problémy, které nelze pochopit bez bližšího přemýšlení a uvažování o tradici, o vlastnostech, o historii a o sociálních strukturách.³¹ Proto – myslím – nelze brát vážně nemístná tvrzení o zvláštní konstrukci psychiky Afričanů a o její náklonnosti k iracionalitě [Chabal, Daloz, s. 68]. Stejně tak spíše komicky působí úvaha o nepřiměřeném (v porovnání se Západem) strachu afrických politiků z hanby v případně volební prohry [Chabal, Daloz, s. 69].

Jiné jsou argumenty, které chtějí ukázat na skutečnost, že neúnosný útlak či psychická frustrace mohou vést k hledání úniků ve světě iracionality a mýtů, ať již ve formě rozmachu náboženství a čarodějnictví, nebo v podobě semknutí okolo etnických či rasových identit. F. Fanon, který se zabýval anatomii kolonialismu, podrobně popsal takové případy v kolonizované společnosti, kde porobené národy ve snaze uniknout degradujícím existenčním podmínkám spojují svět reality a fantazie prostřednictvím extravagantních projevů a vymyšlených návratů do světa mrtvých předků.³² Tím se však zároveň zbavují schopnosti adekvátně hodnotit své postavení ve vztahu k vlastní minulosti a ke svému budoucímu vývoji. *Kdyby F. Fanon dnes žil, jistě by vysvětlil to, co se děje v některých částech Afriky a uniká racionálnímu „západnímu“ chápání, a tudíž vede ke spekulativnímu závěru o „identitě“ a „inherentní náklonnosti“ Afričanů k iracionalitě jako k projevu prodloužené a zintenzivněné vlády násilí, která zde existovala po dlouhá staletí a jejímž vrcholem byl evropský kolonialismus.* Je to také důvod, proč si myslím, že strategii „ochocení iracionálního“ přes jeho „funkčnost“ v africké politice nelze považovat za historický a samoformativní proces, vedoucí ke vzniku specificky africké formy modelu politického chování. F. Fanon ve své knize *The Wretched of the Earth* ukázal, že hlavním nástrojem kolonizace bylo systematické rozšíření vlastní představy o kolonizovaných společnostech, které vedlo k sebezapírání na straně jedné a k regulativnímu sebehodnocení na straně dru-

hé. To je perspektiva, jak mohou kolonizované společnosti obhájit použití „protinásilí“ (*anti-violence violence*) jako očišťujícího prostředku, který jim může navrátit právo na svobodnou historickou existenci zbavením tohoto dvojitého násilí.³³ Podle Marxovy metafory se v tomto případě násilí stává porodní bábou sociálních změn a historické transformace.

Ovšem retraditionalizace (retraditionalization) africké kultury může mít modernizační formy, zvláště pokud se stane jedním z hledisek splnění cílů dekolonizace a africké ekonomické i sociální obnovy. Ve stejném duchu píše A. A. Mazrui a M. Tidy, kteří říkají, že retraditionalizace nemusí znamenat návrat Afriky tam, kde byla před příchodem Evropanů, ale může být pohybem směrem k uvědomělému respektování původních způsobů života a k překonání kulturního sebeopovržení jako minimálního předpokladu kulturní dekolonizace.³⁴ Je to základní premisa černošského hnutí *Negritude*, jehož étos vyjádřil L. S. Senghor slovy: „... *naše* [panafrické – pozn. aut.] *kulturní osvobození je podmínkou naší politické svobody.*“

Problém „návratu demokracie“ do Afriky

Existuje několik různých výkladů vývoje demokratizace africké politiky, které vedou především k subjektivnímu rozdělení afrických režimů na demokratické a nedemokratické. *Všechny politické systémy jsou však kombinací demokratických a nedemokratických prvků.* Např. některé ze základních atributů západních společností, počínaje státní byrokracií a konče různými ekonomickými subjekty, se neřídí demokratickými principy.³⁵ Vývoj liberální demokracie ukazuje, že koncepce demokratického společenství nikdy nebyla založena pouze na principu – „*vítěz bere všechno*“ [Chabal, Daloz, s. 56]. To přispělo k postupnému zpřístupnění demokratických práv širším vrstvám obyvatelstva a k přenášení sociálních nákladů a důsledků politického soupeření na kapitalistický stát a k jejich tlumení různými institucionálními úpravami (keynesiánství, principy sociálního státu atd.). Význam těchto skutečností pro politické studium není samoúčelný a ukazuje důležitost „historického vědomí“, které významně podmiňuje vývoj a dozrávání všech institucí, jakož i nepřírozené výsledky transhistorických procesů (podobně jako modernizace, urbanizace, demokratizace a ekonomická globalizace). *Proces zdárného vývoje instituce představuje více než kroky k odstranění překážek a k zavedení nových prvků a mechanismů, které se třeba osvědčily jinde.*

Kvalitativní hodnocení africké politické reality ve vztahu k demokratizaci je z velké části zatíženo silnými nedemokratickými vlivy a předpojatostmi mimoafrického původu. Kniha *Africa Works: Disorder as Political Instrument* je v tomto smyslu kritická, ale zároveň i pesimistická. Logika fungování neopatrimonialismu soustřeďující se na to, co je lokální a komunální [Chabal, Daloz, s. 161], vychází ze silných mezinárodních vazeb mezi africkou vládnoucí elitou a jejími vnějšími (evropskými i severoamerickými) patrony, kteří zastupují špičku světové finanční a průmyslové oligarchie. Politická historie Afriky zaznamenává politické, ekonomické, ale i morální ztroskotávání řady afrických režimů v těsné souvislosti s podporou na straně jedné a s macešským odmítáním na straně druhé ze strany jejich zahraničních příznivců, ať sídlí ve Washingtonu, v Londýně, v Paříži, v Moskvě, nebo jinde.

Myslím si, že z hlediska přispění k politologickým studiím o Africe je hlavním problémem recenzované knihy, že dostatečně nerespektuje hranice mezi dvěma přístupy. Máme vnímat současnou africkou politickou realitu jako paradigma, které odráží vlivy vnějších politických a ekonomických procesů (na něž nemá Afrika téměř žádný vliv) a jejich důsledky, nebo jako samoformativní fenomén generující informalizaci jako nejtypičtější podstatu africké politické reality? Na tento problém „narazí“ vědecká analýza, která se rozhodne formulovat a vymezit nějaký pojem tak, aby vysvětlil všechny případy, které se vyskytují v dané kategorii výzkumu. V jeho důsledku ztrácí totiž svůj původní význam a není nakonec schopna vysvětlit nic.³⁶ *Když je nějaký pojem (v tomto případě informali-*

zace) prezentován tak, že vysvětluje všechno, pak nevysvětluje nic. Po pravdě řečeno, pokud politika není nic jiného než „informální“ záležitost, pak nezbyvají žádné analytické možnosti k rozlišování mezi důležitostí a posláním formálních aspektů politiky (instituce, pravidla atd.) a jiných společenských realit. To by ovšem znamenalo otevřít volnou cestu redukcionismu všech aspektů politického života a vzápětí ho označit za jediný fungující, a tedy i platný stav. Myslím si, že v takových situacích by mělo být cílem politické analýzy poskytnout vyvážený pohled na proměnlivé i trvalé skutečnosti a v jejich rámci působící lidské i sociální faktory a nedávat přednost jedněm na úkor druhých v důsledku změny detailů za obecné jevy.

Afrika má mnoho (a to nejen teoreticko-analytických) důvodů, proč by měla důkladně zvážit cíle a účely současného tlaku na demokratizaci jako jediného klíče k politické přijatelnosti v silně protidemokratickém mezinárodním prostředí. Jedině pak má smysl úvaha autorů o podstatě politické kauzality [Chabal, Daloz, s. 153]. Teorie hodnotící jakéhokoliv řešení konkrétních problémů z pohledu jeho důsledků je základní strukturou praktické politické filozofie, kterou se řídí západní sociální a politické organizace. Nigerijský sociolog a politolog C. Ake popisuje západní liberální demokracii jako produkt specifického historického vývoje, který probíhal v Evropě, a proto nemůže vyhovovat africkým sociálním a kulturním realitám.³⁷ Je to zásadní princip, o němž se opírá dokument *African Charter for Popular Participation* z roku 1990, schválený africkými hlavy států a dodatečně odsouhlasený OAJ a OSN jako nový program reorganizace politických poměrů v Africe v postbipolárním světě. Není pochyb o tom, že uvnitř současného afrického vedení postupně vzniká široký konsenzus o potřebě klást větší důraz na ty aspekty demokracie podporující účinné rozvojové strategie, jejichž středem je posílení sociální, ekonomické a politické role širokých mas, než na její instrumentální indikátory, o něž jde především Západu.

Problém afrického (ne)rozvoje

Realita africké politické ekonomie ukazuje, jak se koncepce „rozvoje“ (*development*) z ideologie legitimizující kolonialismus postupně přeměnila v účinný nástroj, jehož prostřednictvím mohou vyspělé státy Západu zapojit Afriku sice do pevného, avšak podřadného svazku s globálním kapitalismem. Dosavadní zkušenosti potvrzují, že výsledky rozvoje jsou přinejmenším dvojnásobné. Nadále upevňují exploataci Afriky ve stylu kolonialismu a prohlubují její závislost na neproduktivní a složkově omezené primární proexportní ekonomice. Neúspěch afrického rozvoje není však důvodem, proč by se Afrika měla vrátit ke svým tradicím a odmítnout modernizaci *en bloc* ve smyslu zmírnění a odstranění tíživých životních podmínek svého obyvatelstva [Chabal, Daloz, s. 73].

Především pro Afriku musí představovat rozvoj mnohem více než abstraktní „svatost“, uspokojující pocit národní sebeúcty, mezinárodní politickou legitimaci (která mimochodem nikdy nesouvisela se skutečným či zamýšleným rozvojem) nebo naplnění touhy a ambice politiků po lepší budoucnosti Afriky [Chabal, Daloz, s. 125–126]. Především je třeba chápat rozvoj jako mnohostranný proces, který obecně představuje takové změny, jež vedou z méně žádoucímu k více žádoucímu stavu společnosti. Jako normativnímu pojmu mu nelze připisovat jednoznačnou definici a musí být plánován a uskutečněn relevantně vzhledem k času, k místu a k dalším podmínkám. Proto ho také nelze redukovat na jeden univerzálně použitelný model.³⁸

Komparativní studie se zajímají o problémy adaptace a interaktivních působení, které mohou vysvětlit, jak se lidé a společnosti přizpůsobují a mění v různých podmínkách. Rozvoj, stejně jako jiné institucionální změny se nemohou uskutečňovat mimo kulturní kontext dané společnosti [Chabal, Daloz, s. 130]. Lineární model rozvoje společnosti, kde to, co je tradiční, je vnímáno jako protiklad moderního, vidí rozvoj v Africe především jako splnění evropské domněnky o vlastní kulturní a technologické nadřazenosti. To znamená, že Afrika bez přihlídnutí k jejím různorodým realitám je manipulována specifickými

evropskými koncepcemi o ekonomickém nebo politickém pokroku, stejně jako o identitě a o společnosti. To je podstata dekadence systému umožňující působení v podstatě perverzního mechanismu profitování části africké elity na závislosti (*Bounties of Dependence*), který může prosperovat jedině v deformovaném politicko-ekonomickém a sociálním prostředí [Chabal, Daloz, s. 110–111]. Žádný z afrických politiků nemusel své ekonomické vazby s vnějším světem vytvářet od nuly, neboť tyto vazby byly předem dány. To však neznamená, že afričtí politici neměli možnost volby, ve skutečnosti se mnoho z nich pokoušelo uplatnit různé alternativy (např. Ghana, Tanzanie, Mosambik). *Kombinace důsledků nedostatku adekvátní sociální stratifikace ve společnosti, strnulého a reakčního státního aparátu, neodhodlané a slabé elity a především náročnosti nalezení prostoru pro autonomní jednání uvnitř zaujaté globální ekonomiky však jejich snahy předčasně ukončily.* V době bojů za nezávislost, ale i dnes bylo a je pro Afriku více než nezbytné, aby se odpojila od politických a ekonomických vazeb, které ji po staletí vykořisťují a zavírají v bludném kruhu strádání a ponižení.

Důležitým paradoxem „rozvoje africké nerozvojovosti“ a trvalé ekonomické krize je skutečnost, že navzdory výše uvedeným skutečnostem tento kontinent stále může poskytovat nemalé příležitosti ke krátkodobé i dlouhodobé akumulaci některých druhů kapitálu, jejichž hlavní vlastností je to, že jsou antitetické k rozvoji jako takovému. To je případ notoricky známé aktivity dvou nejdůležitějších finančních institucí současného světa – Světové banky (SB) a Mezinárodního měnového fondu (MMF) – na záchranu kontinentu.³⁹ V některých krucích jsou tyto aktivity považovány za nástroje ekonomické a politické rekolonizace afrického kontinentu. Míra návratnosti z přímých investic různých nadnárodních korporací je v Africe největší ze všech částí světa.⁴⁰ Navzdory zdecimované ekonomice mohou v Africe úspěšně fungovat desítky burz, o něž projevují velký zájem makléři v New Yorku, v Londýně či v Tokiu. J. S. Saul a C. Leys, dva přední experti na ekonomické a rozvojové otázky, vidí nejtěžší břemeno současné Afriky ve skutečnosti, že tento kontinent je sevřen nejhrubší formou neoimperialistického kapitalismu, který nemilosrdně vykořisťuje její lidské i přírodní zdroje, aniž by potřeboval standardní ekonomické a politické struktury pro rozvoj kapitalistických výrobních vztahů a trvalejší a širší akumulaci kapitálu.⁴¹ *Jinými slovy řečeno, africký rozvoj tak, jak je chápán dnes, a dynamika světového kapitalismu si vzájemně odporují, jsou antagonistické.* To vše svědčí o tom, že není snadné rozlišovat mezi globálními aspekty neúspěšnosti afrického rozvoje na straně jedné a procesy informalizace [Chabal, Daloz, s. 138] politického a ekonomického života kontinentu na straně druhé. V obou případech je nutné hledat „zakopaného psa“ v podstatě a charakteru globálního kapitalismu a v rozporech, které neustále vytváří. Tato otázka však bohužel jde nad rámec recenzované knihy.

* * *

„Pořádek“, o nějž lidé usilují ve společenském životě, představuje vztahy a vazby, které nejsou nahodilé a obsahují rozzeznatelné principy.⁴² Zároveň recenzovaná kniha ukazuje, že, mluvíme-li o „zmatku“, neznamená to, že se musí jednat o stav zbavený všech forem vztahů a vazeb. Rozdíl mezi „pořádkem“ (*order*) a „zmatkem“ (*disorder*) spočívá v tom, že každý z nich představuje různé formy systemizovaných vztahů a vazeb, jejichž hlavním rysem je skutečnost, že se projevují v odlišných podmínkách. Svou originalitu zakládá tato kniha na tom, že chce touto „zvláštní“ tezí objasnit to, co se jeví ve vztahu k Africe – ke druhému největšímu kontinentu světa, kde žije přes 600 milionů lidí v 53 státech, tj. téměř 30 % členů OSN –, jako arbitrární. Chce se vyvarovat mechanického používání „učebnicových“ pojmů a teorií a klade větší důraz na konkrétnost a odhalování vnitřních mechanismů afrických politických subjektů při překonávání tíživých podmínek, v nichž se ocitají. Autoři svými argumenty a příklady vyvracejí „iracionalitu“ jednání nebo „chaotičnost“ africké politické reality.

Velkým přínosem této knihy budou zřejmě otázky a diskuze, které může vyprovokovat. Vzhledem k množství se úvahám o „pochmurné“ budoucnosti afrického kontinentu nelze ani vyloučit, že se stane průkopníkem nového schématu pro výzkum a studium africké politiky, i když ve skutečnosti její metodologická schémata zůstávají v podstatě nezměněná a kopírují evoluční i funkcionalistické tradice afrikanistiky, které přímo nebo nepřímo implikují eurocentrický pohled, že Afričané jsou zaostalí barbaři pohybující se směrem k dynamismu Západu pouze s tím rozdílem, že jdou „oklikou“, kterou si sami téměř konspirativně vytvářejí.

Knihou neklade dostatečný důraz na skutečnost, že pro zdárný politický i ekonomický vývoj Afriky budou ještě dlouho zásadními limity nedostatečně rozvinuté institucionální základy, vztahující se k širokým škálám právních, politických a ekonomických skutečností. Proto si myslím, že zvolená formulace jen přispěje k posílení mýtu o bezcílne podstatě africké politiky, která inherentně odporuje těm aspektům institucionálního vývoje, které K. Nkrumah označil za nutné pro regulaci chování a jednání lidí v pluralitní společnosti tak, aby zachovávali základní etické principy, založené na důstojnosti každého jednotlivce.⁴³

V konečné fázi je měřítkem věrohodnosti politiky vždycky její obhajitelnost před společností, tedy nikoli apriorní shoda uvnitř skupin o okamžité prospěšnosti některých jejích aktivit. Pokud údělem politiky v Africe je její nevyhnutelná informalizace [Chabal, Daloz, s. 109], pak je to cesta k jejímu totálnímu selhání vůči základnímu vlastnímu poslání: zachování politické komunity v zájmu společných aspirací, zaměřených na rozvoj a na všestrannou prosperitu. Jedině takovéto politické principy vyhovují podstatě člověka z hlediska jeho cílů (goals) a práv (rights) a podle kantovské tradice dělají člověka racionálním a zasluhujícím důstojnosti (dignity). Proto si myslím, že idea soustřeďující se na ojedinělý proces morálního rozkladu africké politiky musí vyvolávat nejen pochyby o existenci politické komunity v Africe, bez níž nelze mluvit o politice v pravém slova smyslu (o politice zabývající se otázkami organizace společnosti v konkrétním životním prostoru), ale ani o existenci takového člověka.

Ovšem nedostatky koncepčního přístupu nelze přehlížet jako neškodné opomenutí. Je skutečností, že mnoho afrikanistů stále nemůže překonat stereotypní přístup ke své disciplíně právě kvůli svým „provinciálním“ intelektuálním a akademickým kořenům. Bohužel je to klamný rámec, v němž je stále odmítán názor o nadčasové Africe [Chabal, Daloz, s. 132], který však zároveň připouští deterministickou hypotézu o nepovedeném přerodu Afriky v jakési neurčité autoritářství, v němž triumfuje sebedestrukční přístup v politice, stejně jako moc fetišismu, kouzla a násilnických obřadů [Chabal, Daloz, s. 73–76 a 77–87]. *Hledání vyrovnaného pohledu a hodnocení konkrétního politického systému nelze redukovat na otázky subjektivní interpretace těch jevů, které jsou považovány za nejdůležitější díky své atraktivnosti pro konkrétní obecnost. Společnost vždy a všude přijme určité formy síly jako nevyhnutelné, ale zároveň i jako prospěšné. Historie na mnoha příkladech ukazuje, že spravedlivé politické instituce vytvářejí spravedlivé společnosti, tedy nikoli obráceně. Toto poznání se však ke břehům Afriky dosud dostalo v minimální míře.* V takovém prostředí, kde institucionální zdroje spravedlnosti jsou vzácné, mohou instinkty sloužit nejen jako pravidla sociálního života, ale i ovlivňovat hodnoty, které jsou ve společnosti postupně zaváděny, jako je smysl pro spravedlnost, kolektivní identita, spolupatříčnost, sdílený světový názor atd.

Je skutečností, že změna politického klimatu ve světě nezměnila trojí cíl afrických zemí (úplná dekolonizace, ekonomický růst a demokracie), které jako jediné mohou být základem legitimacy jakéhokoli politického systému a vytvářejí předpoklady pro jeho zdárný rozvoj. Podle tohoto paradigmatu existuje mnoho příkladů o africkém politickém, ale i ekonomickém přerodu, o nichž se však kniha nezmiňuje. Myslím si, že hlavní zkouškou bude, zdali se studie afrikanistiky bude schopna soustředit na tyto příklady, nebo zdali zůstane v zajetí zaběhané tradice marného snažení o vysvětlení „osudu“ západních politic-

kých a institucionálních modelů, sociálních hodnot a víry v africkém prostředí. Tento zřejmě obtížný úkol recenzovaná kniha nespěluje.

Mesfin Gedlu

- ¹ Lasswell, H. D.: *Politics: Who Gets What, When, How?* New York: P. Smith, 1950.
- ² Viz Lane, R.: *The Politics Model*. New York: M. E. Sharpe, Inc., 1997, s. VII.
- ³ Viz Greenstein, F. I. – Polsby, N. W. (eds.): *Handbook of Political Science*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975, s. 1.
- ⁴ Viz Kuhn, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962, s. 35–36.
- ⁵ Viz Goodin, R. E. – Klingemann, H.-D. (eds.): *A New Handbook of Political Science*. Oxford: OUP, 1996, s. 104.
- ⁶ Viz Easton, D. – Schelling, C. S.: *Divided Knowledge Across Disciplines, Across Cultures*. Newbury Park, Calif.: Sage, 1991, s. 49.
- ⁷ Viz Garfinkel, A.: *Forma of Explanation*. New Haven: Yale University Press, 1981.
- ⁸ Viz Ganther, D.: *The Social Contract as Ideology*. *Philosophy and Public Affairs*, No. 6, 1977, s. 130–164.
- ⁹ Viz Popkin, S. L.: *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago: CUP, 1991, s. 7. Viz též Simon, H. A.: *Human Nature in Politics: the dialogue of psychology with political science*. *American Political Science Review*, 79, 1985, s. 293–304.
- ¹⁰ K charakteru a důležitosti lokálních občanských společností viz např. Monga, C.: *Elements for an Anthropology of Anger: Civil Society and Democracy in Sub-Saharan Africa*. In: Brüne et. al (eds.): *Africa and Europe: Relations of Two Continents in Transition*. Münster: Lit. Verlag, 1994, s. 205–224.
- ¹¹ Viz March, J. G. – Olsen, J. P.: *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press, 1989.
- ¹² Viz Bayart, J. F. – Ellis, S. – Hibou, B.: *The Criminalization of the State in Africa*. London: James Currey, 1999, s. 18–31.
- ¹³ Viz Kanneh, K.: *African Identities*. London: Routledge, 1998, s. 1–42.
- ¹⁴ Viz Ki-Zerbo, J.: *Which Way Africa?* *Development Dialogue*, 1995:2, s. 119–123.
- ¹⁵ Viz Randrianja, S.: *Nationalism, Ethnicity and Democracy*. In: Ellis, S. (ed.): *Africa Now: People, Policies, Institutions*. London: James Currey, 1996, s. 38–41.
- ¹⁶ Viz Brubaker, R.: *Citizenship and Nationhood in France in Germany (1992)*, s. 28.
- ¹⁷ Viz Ki-Zerbo, J. – Mazrui, A. A. – Wondji, Ch. – Boahen, A. A.: *Nation Building and Changing Political Values*. UNESCO General History of Africa, Vol. VIII. London: James Currey, unob. 1999, s. 494–498.
- ¹⁸ Viz Lukes, S.: *Power: A Radical View*. Macmillan, 1974, s. 24.
- ¹⁹ Viz Rothstein, B.: *Labor Market Institutions and Working-Class Strength*. In: Steinmo, S. – Thelen, K. – Longstreth, F. (eds.): *Structuring Politics: Historical Institutionalism in a Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press, 1992, s. 35–56.
- ²⁰ Např. povstání Kikuyů ve východní Africe a Hereroů v jihozápadní Africe.
- ²¹ Viz Young, C.: *Nationalism, Ethnicity, and Class in Africa: a Retrospective*. *Cahiers d'Etudes Africaines*, 26 (6), 1986, s. 443.
- ²² Viz Davidson, B.: *The Black Man's Burden: Africa and the Curse of the Nation-State*. London: James Currey, 1992, s. 74–76.
- ²³ Maré, G.: *Brothers Born of Warrior Blood: Politics and Ethnicity in South Africa*. Johannesburg: Raven Press, 1992, s. 4.
- ²⁴ Viz Randrianja, S.: cit. stať, s. 28–31.
- ²⁵ Např. předkoloniální Zimbabwe, Nigérie, Rwanda a Burundi.
- ²⁶ Viz Vail, L. (ed.): *The Creation of Tribalism in Southern Africa*. London: James Currey, 1989.
- ²⁷ Viz Nnoli, O.: *Ethnic Conflicts in Africa: A Comparative Analysis*. In: Nnoli, O. (ed.): *Ethnic Conflicts in Africa*. CODESRIA Books, 1998, s. 1–25.
- ²⁸ O tom, jak „pověry“ ovládají postindustriální svět viz TÝDEN, 34/2001, s. 26–31.
- ²⁹ Viz Brown, A.: *Modern Political Philosophy: Theories of Just Society*. Penguin Books, 1986, s. 12.
- ³⁰ Viz Wiredu, K.: *How Not to Compare African Thought with Western Thought*. In: Eze, E. Ch. (ed.): *African Philosophy*. Oxford: Blackwell Pub., 1998; s. 193–199.
- ³¹ Viz Carens, J.: *Complex Justice, Cultural Difference and Political Community*. In: Miller, D. – Walzer, M. (eds.): *Pluralism, Justice and Equality*. Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 45–66.
- ³² Viz Fanon, F.: *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 1963, s. 58.
- ³³ Viz tamtéž, s. 36–37.
- ³⁴ Viz Mazrui, A. A. – Tidy, M.: *Nationalism and New States in Africa*. London: Heineman, 1984, s. 283.
- ³⁵ Výjimkou je kniha Lindblom, Ch. L.: *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*. New York, 1977.
- ³⁶ Viz Etzioni, A.: *The Moral Dimension: Towards a New Economics*. New York: Free Press, 1988, s. 27.
- ³⁷ Viz Ake, C.: *The Unique Case of African Democracy*. *International Affairs*, Vol. 69 (2), 1993.

- ³⁸ Kritický a africký pohled na otázku „rozvoje“ podává Schuftan, C.: *Beyond Maldevelopment Praxis in Africa*. CODESRIA Monograph Series, 1998.
- ³⁹ Základní kritická analýza činnosti Světové banky a Mezinárodního měnového fondu v Africe viz Onimode, B., A: *Future for Africa: Beyond the Politics of Adjustment*. London: Earthscan, 1992. Viz též Engberg-Pedersen, P. – Gibbon, P. – Rakes, P. – Udsholt, L.: *Limits of Adjustment in Africa*. London: James Currey, 1996.
- ⁴⁰ Viz UN, *World Investment Report: Trends and Development*. New York & Geneva: UN, různé ročníky.
- ⁴¹ Viz Saul, J. S. – Leys, C.: *Sub-Saharan Africa in Global Capitalism*. *Monthly Review*, July/August 1999, s. 3–4.
- ⁴² Viz Bull, H.: *The Anarchical Society*. London: Macmillan Ltd., 1977, 1993 edn., s. 3.
- ⁴³ Viz Nkrumah, K.: *Consciencism: Philosophy and Ideology for De-colonization*, s. 90.